

Margita Jágerová
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9793-2880>
Katedra etnológie a folkloristiky, Filozofická fakulta
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Slovensko

„Prosím nepáliť sviečky, ešte žijeme“ – k problematike „zabývania sa“ v priestore cintorína

“Don’t light the candle, please, we are still alive” – preparing one’s own “residence” at a cemetery

Abstract

An analogous perception of the grave as a “residence” for the deceased belongs to the archaic sphere within the traditional spiritual culture of many communities, not only within Europe. Even today, such an attitude can be observed in the behavior, imagination and reflection of our contemporaries, especially those belonging to the oldest generation. In the context of these ideas, such persons tend to prepare their own burial place even though they are still alive. The paper is focused on the current forms of preparing one’s own “residence” at a cemetery, and the attitudes attendant on this phenomenon. Presented material is based on the long-term ethnological research of the problems in the rural environment of Slovakia. It presents its genesis, analyzes the strategies of preparing burial site (alternatively: a place for the insertion of a urn), defining the motives of such behavior, and the individual forms of “occupying” the place at the cemetery even though the person in question is still alive.

Key words: cemetery, an “after-death dwelling”, preparation of a grave, tomb, funeral rites

* * *

Analogická predstava o hrobe ako o „dome“ pre zosnulého patrí k archaickým v rámci tradičnej duchovnej kultúry mnohých spoločenstiev, a to nielen v rámci Európy. Aj v súčasnosti možno sledovať takýto prístup v správaní, predstavách a uvažovaní súčasníkov, najmä z radov najstaršej generácie. V kontexte týchto predstáv prístupujú k príprave vlastného miesta posledného odpočinku ešte počas svojho života. Hoci má tento jav svoj pôvod v mestskom prostredí, resp. v prípade vyššie postavených, majetných rodín, v priebehu niekoľkých desaťročí sa rozšíril aj v rôznych vrstvách obyvateľov vidieka. Príspevok sleduje aktuálne spôsoby „zabývania sa“ v priestore cintorína, prístup k tomuto javu na základe dlhodobého sledovania problematiky vo vidieckom prostredí Slovenska. Približuje jeho genézu, analyzuje stratégie prípravy miesta na pochovanie

(prípadne na vloženie urny), pričom definuje motívy takéhoto správania, jednotlivé podoby „obsadzovania“ miesta v cintoríne ešte počas života dotyčného.

Kľúčové slová: cintorín, „bývanie po smrti“, príprava hrobu, hrobka, pohrebné obyčaje

Odebrano / Received: 31.01.2019

Zaakceptowano / Accepted: 27.08.2019

Z hľadiska obyčajových úkonov možno cintorín pokladať za miesto, kde dochádza k finálnej separácii mŕtveho zo spoločenstva živých – teda k dokončeniu jednej z fáz pohrebných obyčají. Pozostalí si budujú vzťah ku konkrétnemu miestu v rámci cintorína predovšetkým prostredníctvom smrti a následného pochovania blízkeho človeka. Hrob predstavuje „sakrálny locus“ označujúci pozemskú lokalizáciu „druhého“ sveta, ktorý sa stáva legitímnym miestom stretnutia živých s mŕtvymi¹. Cintorín je priestor slúžiaci na pochovanie a hoci je primárne určený mŕtvym, na druhej strane ho výrazne dotvárajú živí, ktorí budujú a následne sa starajú o hroby svojich zosnulých. Za posledné desaťročia sa však objavil nový fenomén – príprava vlastného hrobu, „svojho“ miesta na cintoríne ešte počas života dotyčného. Ide o „obsadzovanie“ tohto priestoru ešte žijúcimi ako plánovaný, cieľavedomý proces, využívajúc pritom rôznorodé stratégie.

Názov príspevku bol inšpirovaný fotografiou zachytávajúcou dvojhrob manželskej dvojice, na ktorom bol umiestnený nápis: „*Prosim nepáliť sviečky ešte žijeme*“. Išlo evidentne o prázdny hrob, vybudovaný a pripravený na pochovanie jeho majiteľov/nájomníkov. Ako uvádza prostredníctvom jedného zo svojich informátorov Sikora² – „v živote človeka prichádza taký moment, keď sa začína zaujímať o svoj hrob, ako sa predtým zaujímal o bývanie“. Analogická predstava o hrobe ako o „dome“ pre zosnulého patrí k archaickým v rámci tradičnej duchovnej kultúry mnohých spoločenstiev, a to nielen v rámci Európy. Takéto vnímanie sa objavovalo vo folklórnom materiáli spojenom s pohrebnými obyčajmi – v pohrebných plačoch a piesňach³, kde už samotná truhla alebo hrob či cintorín boli stotožňované s „novým domom“ alebo „novým bývaním“ pre mŕtveho. Podnes sa táto analógia objavuje v predstavách a výpovediach príslušníkov najstaršej generácie. V kontexte týchto predstáv prístupujú k príprave vlastného hrobu (resp. urnového miesta).

Príspevok sleduje aktuálne spôsoby „obsadzovania“ a „zabývania sa“ v priestore cintorína, budovanie hrobu ešte počas života. Tento proces zahŕňa rezerváciu a vymedzenie

¹ Plotnikova 1999, s. 210.

² Sikora 1986, s. 57.

³ Zo slovenských autorov sa problematike pohrebných plačov venovala Burlasová 2009, ktorá taktiež poukazuje na tematiku „domu“, do ktorého mŕtvy odchádza. Podobne pozri práce z rôznych oblastí Európy, napr. Plotnikova 1999, Sedakova 1990, Vakarelski 1990, Kligman 1988 a i.

hrobu, prípravu náhrobníka s obrubou, prípadne aj s platňami (krytmi) na povrchu⁴, niekedy aj s vybudovaním vnútorných priestorov či dokonca chodníkov okolo hrobu, neraz aj lavičky. Výhodiskovým materiálom boli informácie z etnologického terénneho výskumu⁵, pričom túto problematiku sledujem v rôznych vidieckych lokalitách Slovenska už dve desaťročia. Cieľom príspevku je poukázať na genézu tohto javu, rôzne stratégie a podoby prípravy „bývania“ po smrti, dôvody a motivácie takéhoto konania, taktiež jeho vplyv na obyčajové úkony v rámci pohrebného obyčajového cyklu.

Genéza sledovaného javu

V úvode je nutné zdôrazniť, že tento jav sa objavil v mestskom prostredí, resp. u privilegovaných vrstiev, ktoré si ešte počas života budovali rodinné hrobky. V tradičnom vidieckom prostredí dlhodobo fungovala prax pochovávať každého zosnulého do osobitného hrobu, a to podľa poradia, v akom umierali (pochovávalo sa „do radu“).

Na základe získaných informácií sa príprava vlastného hrobu ešte počas života začala na Slovensku vo vidieckom prostredí objavovať v druhej polovici 20. storočia, čo súviselo s rozvojom kamenárskeho sektora a s cenovou dostupnosťou trvácnejších materiálov pre širšie vrstvy obyvateľov. Najmä náhrobníky z „umelého“ kameňa (zmes cementu a drveného kameňa), zriedkavejšie z nákladnejšieho prírodného kameňa, zaručovali trvalejšie označenie hrobu. Tento jav sa začal v rurálnom prostredí uplatňovať v prípade úmrtia jedného z manželov. Ich pochovávanie do jedného hrobu sa tu začalo praktizovať najmä od šesťdesiatych, frekventovanejšie od sedemdesiatych rokov 20. storočia⁶, pričom ojedinelé prípady dokladajú aj staršie materiály z prvej polovice 20. storočia⁷. Súviselo to jednak so zmenou staršieho ponímania hrobu ako individuálnej jednotky, reprezentujúcej jednu osobu, na druhej strane s vyzdvihovaním faktu manželského spolužitia. Manželský partner, ktorý ostal nažive, si zabezpečil miesto pochovania

⁴ Kamenné platne (kryty) na hrobe sa začali frekventovane objavovať zhruba v posledných dvoch-troch desaťročiach, keď sa pri novo vybudovaných hroboch stali takmer výlučnou formou úpravy ich povrchu.

⁵ Výskum zameraný na túto tému prebieha už od konca 90. rokov v rôznych vidieckych oblastiach Slovenska, pričom do príspevku som zakomponovala výsledky výskumov z nasledovných lokalít – Soblahov (okres Trenčín), Vlachovo (okres Rožňava), Liptovská Teplička (okres Poprad), Malé Dvorníky (okres Dunajská Streda), Nové Sady, Malé Zálužie, Lužianky (okres Nitra), Likavka, Valaská Dubová, Liptovské Sliache, Liptovská Osada (okres Ružomberok), Dačov Lom, Sucháň (okres Veľký Krtíš), Šumiac, Telgárt, Polomka (okres Brezno), Záskanie (okres Považská Bystrica), Súľov (okres Bytča).

⁶ V mestskom, ale už aj vo vidieckom prostredí sa za posledné obdobie objavujú iné tendencie – v mnohých prípadoch sa truhly manželov pochovávajú na seba, nie vedľa seba, čo súvisí s nedostatkom miesta a zvýšenými nákladmi na získanie hrobu. *Jedno-hrob* stojí oveľa menej ako dvojhrob, najmä čo sa týka použitého materiálu (ohrada, kryty), čiastočne aj pomníka. Zhotovenie *jedno-hrobu* tak môže byť v honosnejšom prevedení, z lepšieho materiálu, nakoľko dvojhrob z umelého (lacnejšieho) kameňa by stál takmer ako *jedno-hrob* z drahšieho prírodného kameňa.

⁷ Ojedinelé doklady o spoločnom hrobe manželov možno vidieť na fotografiách náhrobníkov v staršej literatúre zo 40. rokov 20. storočia od Bednárika (1949), ale aj Aláča (2015) v prípade starých kamenných dvoj-náhrobníkov z Novohradu.

v spoločnom dvojhrobe, aj s uvedením svojho mena a dátumu narodenia na náhrobníku. Z hľadiska technických možností bolo výhodnejšie umiestniť všetky údaje na náhrobník už pri jeho zhotovovaní, nakoľko ich dodatočné dorábanie spôsobovalo viaceré komplikácie, resp. nerovnakú kvalitu nápisov⁸. Ku koncu 70. a v 80. rokoch 20. storočia sa začali ojedinele objavovať prázdne, vopred pripravované hroby manželských dvojíc, zriedkavejšie jednotlivcov. Vo viacerých skúmaných lokalitách prvými takýmito prípadmi buď bezdetní manželia, ktorí sa chceli takouto formou „zabezpečiť“ na starobu, alebo lepšie situovaní jednotlivci snažiaci sa investovať našetrené peniaze⁹. Tento stav súvisel nielen s premenami vo vnímaní priestoru cintorína, ale aj so zvyšovaním životnej úrovne obyvateľov počas socializmu. Vtedajšiu situáciu s určitou nadsádzkou zobrazuje aj scéna zo známeho československého filmu *Vesničko má středisková* (1985)¹⁰, v ktorom jedna z hlavných postáv konštatovala: „Lidé nevědí, co s penězma. Von má barák¹¹, televizor, auťák a tak si říká – co ještě nemám? Hrobku.“

Po zmene spoločensko-politickej situácie po roku 1989 sa objavili ďalšie okolnosti, ktoré prispeli k posilneniu snahy mať vopred pripravený hrob. Transformácia spoločnosti a hospodársko-ekonomické reformy spôsobili neistotu hodnoty peňazí. V tomto období nastal prílev nových materiálov a technológií v rôznych oblastiach, kamenársky sektor nevynímajúc. Začali sa dovážať mnohé druhy prírodných kameňov rôznych tvarov, kompletne hrobové zostavy z prírodného kameňa¹² sa stávali dostupnejšími pre čoraz širší okruh záujemcov. Nastúpila povinnosť platiť nájom za hrobové miesta, samosprávy začali kontrolovať užívateľov hrobov prostredníctvom vyberania poplatkov za jednotlivé miesta. V mnohých lokalitách pristúpili aj k opätovnému využívaniu starších hrobov, ktoré si mohli prípadní záujemcovia vopred rezervovať. V dôsledku

⁸ V prípade náhrobníkov z umelého kameňa (v kamenárskej terminológii nazývaného *terazo*) sa akékoľvek informácie a zobrazenia kedysi umiestňovali buď na sklenené opaxitové čierne tabule (technikou pieskovania alebo kombinácie pieskovania a leptania kyselinou; leptali sa však len obrázky, nie texty), alebo na kamennej čiernej tabuľke zaliatej v umelom kamení, na ktoré sa údaje vysekávali ručne. Boli pozlátené plátkovým zlatom (najdrahší variant), bronzovým práškom alebo „postriebrené“ hliníkovým práškom. V prípade detských hrobov sa používalo biele opaxitové sklo.

⁹ Pozri viaceré konkrétne údaje uvádzané v publikácii Jágerová 2008, s. 174 – 176. Ak sa v jednotlivých lokalitách hrobky objavili už v čase socializmu, išlo predovšetkým o majetné rodiny, členovia ktorých v minulosti pracovali v zahraničí („*tí, čo prišli z Ameriky*“), prípadne prípravu hrobu ešte počas života ako prví zrealizovali „bohatší gazdovia“.

¹⁰ Ide o film J. Menzla z roku 1985 – *Vesničko má středisková* (*My sweet little village*), okrem iného nominovaný aj na cenu americkej Akadémie filmového umenia a vied – Oscara. Jedna z hlavných postáv to konštatovala v rozhovore s miestnym kamenárom, ktorý práve vyrábal náhrobník pre žijúceho.

¹¹ Hovorový výraz pre dom.

¹² Viacerí starší kamenári uvádzali, že počas totalitného režimu bol nedostatok prírodného kameňa. Dovoz zo zahraničia nebol možný, ostávali len zdroje v rámci bývalého Československa (napr. liberecká žula, šluknovský sianit). Oproti umelému kameňu bol ale neporovnateľne nákladnejší a museli naň aj rok čakať. Príprava hrobu bola plánovaným, dlhšie trvajúcim procesom.

budovania hrobov z trvácnejších materiálov sa v tomto období v mnohých mestách¹³, ale aj na vidieku začal objavovať nedostatok miesta na cintorínoch, čo ešte posilnilo tendencie zabezpečiť si hrob dopredu.

Okrem priestorového vymedzenia hrobu na povrchu (rezervácia miesta, inštalovanie náhrobníka a obruby) niektorí pristupujú aj k budovaniu hrobky¹⁴ – vnútorných priestorov hrobu, spravidla pomocou betónových dielcov. Ide o taký stavebný zásah, ktorý vylučuje prítomnosť hliny v hrobe. Začal sa intenzívnejšie objavovať práve za posledné zhruba dve dekády.

Motivácie prípravy miesta posledného odpočinku

U informátorov, najmä najstaršej generácie, prevažuje názor, že každý človek tak, ako má dom/byt na bývanie počas života, mal by mať aj hrob – miesto, kde spočine po smrti a kde by si mali pozostali a známi pripomínať jeho pamiatku. Jednotlivé názory sa výraznejšie rozchádzajú v otázke preferencií kostrového pochovávanie alebo kremácie, taktiež aj skutočnosti, či sa príprava hrobu má odohrať ešte počas života¹⁵. Hľadala som odpovede na otázku – aké sú príčiny a motivácie prípravy hrobového miesta počas života. Uvádzam viaceré z nich v poradí podľa frekvencie ich výskytu.

Najčastejším dôvodom na vybudovanie hrobu je úmrtie jedného z manželského páru, následne si preživší partner pripravuje miesto pri ňom (buď sú pochovaní vedľa seba, alebo „na sebe“). Takéto konanie, prítomné v našej spoločnosti už niekoľko desaťročí, pokladá väčšina informátorov za prirodzené a logické. Funguje predstava, že ak manželia obývajú jednu domácnosť (dom, byt), tak po smrti patria do spoločného hrobu. Aj v tomto konaní možno dekodovať obdobné prístupy pri zaobstaraní si hrobu ako pri kúpe miesta na bývanie – hrob pokladajú za ďalšiu podobu „bydliska“, v tomto prípade „bývania po smrti“.

Iným prípadom sú vopred pripravené prázdne hroby ešte žijúcich manželov, ale aj jednotlivcov. Začínajú takto konať zhruba vo veku 65 – 70 rokov, vnímajú to ako súčasť prípravy na smrť, respektíve „dobrej prípravy“. Vlastnia určité finančné prostriedky, ktoré nevyhnutne nepotrebujú na každodennú existenciu, a kúpu hrobu pokladajú za vhodný spôsob ich využitia. Mnohí príčiny takéhoto konania vysvetľujú tým, aby boli pripravení na smrť a boli „na poriadku“. Možno to interpretovať ako prejav myslenia a prípravy na vlastnú smrť, ale aj vysporiadania sa a zmierenia s vlastnou smrteľnosťou. Z výskumov jednoznačne vyplýva, že väčšiu iniciatívu v tejto sfére vykazujú ženy, v menšej miere išlo o vzájomnú dohodu, prípadne o iniciatívu muža. Muži sa v tomto smere vo

¹³ Pozri napríklad článok v regionálnych novinách v Nitre o prípadoch hrobov ľudí, ktorí ešte žijú (Hojčušová M. 2006).

¹⁴ Pod hrobkou rozumiem vymurovaný alebo z betónových dielcov vybudovaný vnútorný priestor hrobu, miesta na pochovanie.

¹⁵ Viaceré názory respondentov k tejto otázke prezentuje materiál zozbieraný na začiatku 21. storočia (Jágerová 2008, s. 220 – 221).

väčšine prípadov spoliehajú na ženy, kompetencie v tejto oblasti pripisujú ženám, podobne ako celkové záležitosti v starostlivosti o hrob či domácnosť.

Na druhej strane je nutné zdôrazniť, že analyzované konanie má aj prestížny aspekt. Stavbou hrobu majitelia manifestujú svoj majetkový status na verejnosti (posudzovaný podľa kvality a nákladnosti použitého materiálu), čo je taktiež nezanedbateľná motivácia. Budovanie hrobu si vyžaduje nemalé investície, často ide o dlhodobé úspory. Napriek tomu sú prázdne hroby, predovšetkým manželských dvojíc, čoraz frekventovanejším javom na cintorínoch. V teréne som sa stretla aj s prípadmi, keď hrob pripravený na pochovanie bol už takmer 20 rokov prázdny.

Iným dôvodom prípravy hrobu vopred je nezaťažovať po úmrtí touto záležitosťou vlastné deti, resp. pozostalých. Frekventovane sa vyskytovali vyjadrenia typu – „aby deti nemali potom starosti“. Ojedinele som sa stretla aj s dôvodom nedôvery rodičov voči deťom, že našetrené peniaze po ich smrti použijú na tento účel. Išlo však o raritné vyjadrenie, vyskytujúce sa v prípade narušených vzťahov medzi rodičmi a deťmi.

Po zavádzaní evidencie hrobových miest a povinnosti platenia nájomného sa začali objavovať aj ďalšie motivácie. Často bola dôvodom na vytvorenie vlastného miesta na pochovanie snaha zachovať hrob po rodinných príslušníkoch, ktorý už nemal kto udržiavať (najmä starých a prastarých rodičov či iných príbuzných). Takýmto konaním chceli predísť zrušeniu hrobu predkov a skutočnosti, aby toto miesto nebolo dané do užívania novým, „cudzím“ nájomníkom. Niektorí informátori deklarovali aj prípady rezervácie hrobov v blízkosti pochovaných príbuzných. Motivuje ich snaha, aby členovia rodiny boli pochovaní na jednom mieste, aby im nikto „cudzí“ nezabral miesto.

Aj keď to viacerí informátori priamo neuvádzali ako hlavný dôvod, resp. mnohí sa o tejto skutočnosti nezmieňovali, ich výpovede poukazujú na to, že prípravou hrobového miesta sa snažia zabezpečiť si po sebe pamiatku. Ide o dôležitú motiváciu v sledovanej oblasti, ktorú dokladá aj tento výrok informátora: „*Pomník, to je pamiatka, taká kolektívna, keď príde človek na cintorín a vidí tam fšetki tie mená pekne popísané, to je taká úcta.*“¹⁶ Odolný materiál akoby „zaručoval“ majiteľovi, že zostane čo najdlhšie v kolektívnej pamäti danej lokality, zároveň postavenie náhrobníka zosnulému človeku je pokladané za prejav uctenia si jeho osoby. Na druhej strane sa neraz informátori zmieňovali aj o snahe niektorých pozostalých dodatočne kompenzovať drahým náhrobníkom narušené vzťahy alebo nezáujem o zosnulého počas jeho života.

Ako už bolo uvedené, jednotlivé vopred pripravené hroby môžu mať aj stavebné zásahy pod úrovňou zeme vo forme hrobky, teda s vymurovaným alebo betónovými tvárniciami vystuženým vnútrom, bez prítomnosti hliny. Z vyjadrení niektorých evidentne badať snahu separovať telo od hliny, motiváciu nebyť pochovaný, „uložený“ v hline, ale tak, aby bolo v hrobe „sucho“ a „čisto“.

¹⁶ Muž, nar. 1928, Nové Sady (okres Nitra).

„Nebcem biť do zemi zabrabani, ta kripta, to je dostojnejša. Zapačilo sa mi to, keď som bol f Košicach na pobrebe, tam som to videl. Tu u nas to ma už okolo 15 ľudí, čo ja viem.¹⁷ Jedna žena mi povedala, že už nebudem totu ľarchu trimat', už nebudem mat' na sebe toľko hľni, že ani ňeshňijem, keď nebudem mat' hlinu... To už je nat luxus tie kripti.“¹⁸

Takéto konanie informátori odôvodňovali aj praktickou funkciou – je dobré pripraviť si hrobku dopredu, aby nemuseli hrobári kopať hrob, obzvlášť, ak k úmrtiu dôjde v zime, v nepriaznivom počasí. Pri pohrebe potom netreba odväzať preč hlinu, nie je nutné zabezpečovať hrobárov a predovšetkým – pohreb sa môže odohrať v „čistom“ prostredí, bez hliny. To sa z výskumných lokalít frekventovane prejavilo najmä v Soblahove (okres Trenčín), kde miestny kamenár vopred budoval hrobky a odpredával ich hotové prípadným záujemcom. Dokonca určité obdobie mal miestny obecný úrad zakúpených niekoľko takto pripravených hrobov, aby ich mal v prípade potreby k dispozícii. Za posledné zhruba viac ako desaťročie sa už aj na vidieku začalo objavovať budovanie hrobov „na kľúč“, realizované kamenárskymi firmami, ktoré potom hotové hroby (podľa želania aj s hrobkami) predávajú potenciálnym záujemcom.

Skupina vopred pripravených hrobov, Soblahov (okres Trenčín), fot. M. Jágerová 2018

¹⁷ Išlo o situáciu z roku 2001, zaznamenanú v obci Šumiac (okr. Brezno). Číselný údaj uvedený informátorom sa mi zdal nadsadený, žiaľ, nepodarilo sa overiť jeho platnosť.

¹⁸ Muž, narodený v roku 1941, Šumiac. Z výskumného materiálu zo začiatku 21. storočia, spracovanom v publikácii Jágerová 2008, s. 175 – 176.

Spôsoby „obsadzovania“ a prípravy miesta v rámci cintorína

Rozdielne prístupy k analyzovanej téme sa následne prejavujú v rôznych stratégiách prípravy hrobu vopred, taktiež v spôsoboch manifestovania tohto procesu navonok, resp. v niektorých prípadoch v snahe utajiť ho. Budovanie vlastného hrobu môže prebiehať na základe viacerých motivácií, zmienených vyššie, ktoré sa premietajú do viacerých postupov v obsadzovaní miesta v cintoríne:

- **Hrobové miesto pri manželskom partnerovi, s uvedením kompletných údajov** (meno, priezvisko, rok narodenia), neraz aj s podobizňou, prípadne aj epitafom. Ide o najfrekvencovanejší spôsob prípravy hrobového miesta ešte počas života, pričom ak zomrie jeden z manželov, ponechávanie miesta v spoločnom hrobe je v súčasnosti úplne bežnou a doslova „automatickou“ záležitosťou. Na takomto type náhrobníka môžu, ale aj nemusia byť umiestnené portréty manželského páru (jednotlivo alebo spoločná podobizeň).
- **Hrobové miesto s kompletnými údajmi, zámerne bez podobizne jedného z partnerov.** Ide o spôsob, keď ešte žijúci manželský partner má síce na náhrobníku svoje meno, dátum narodenia, ale nechce tam mať svoju podobizeň, pre ktorú je evidentne ponechané miesto (najčastejšie v podobe vypieskovaného oválu, obdĺžnika na náhrobníku). Je to možné v prípade, ak ide o individuálne podobizne/fotografie, dodatočne umiestňované až po úmrtí dotyčnej osoby. Viacerí príslušníci najstaršej generácie nepovažujú za problematické dať si ešte počas života svoje meno na náhrobník, ale neraz som sa stretla s odmietaním umiestňovania fotografií, dokonca takéto konanie vyvoláva občas aj u príslušníkov najstaršej generácie pohoršenie.
- **Prázdny hrob manželskej dvojice/prázdny individuálny hrob** – ide o prípady, keď v hrobe nie je zatiaľ nik pochovaný, je evidentne prázdny. Tento variant sa vyskytuje v dvoch podobách: jednak prázdny hrob manželskej dvojice s kompletnými údajmi, s podobizňou, epitafom, alebo prázdny hrob s údajmi, ale bez podobizne či epitafu. Takýto hrob sa dá spoľahlivo identifikovať v čase novembrových spomienkových sviatkov, keď je rozoznateľný kvôli absentujúcej výzdobe. Miestni obyvatelia hroby ešte žijúcich poznajú a z pochopiteľných dôvodov tam neumiestňujú dekorácie, nevykonávajú spomienkové úkony. To isté platí aj v prípade hrobu manželov, z ktorých je jeden ešte nažive – na prázdnej polovici hrobu sa dekorácie a sviečky neumiestňujú.
- **Miesto pre manžela/manželku na náhrobníku bez uvedenia mena, údajov, prípadne podobizne.** Ide o raritné prípady, nákladnejší variant prípravy, nakoľko dodatočne vyhotoviť totožný nápis je problematické. Vyžaduje si to demontáž náhrobného kameňa, ktorá predstavuje určité riziko. Náhrobník sa môže kedykoľvek poškodiť, či už pri prevoze, demontáži alebo opätovnej montáži. Kamenárske firmy ho neodporúčajú, a preto je ojedinelý. Optimálnym variantom

Náhrobník s voľným miestom pre údaje o ešte žijúcej manželke, Dačov Lom (okres Veľký Krtíš),
fot. M. Jágerová 2001

je umiestniť všetky údaje hneď pri prvotnej výrobe. Rok úmrtia sa dorába dodatočne priamo na cintoríne, ale je často viditeľne rozdielny (lesk písma, niekedy tvar a pod.), je náročnejšie ho vyhotoviť tak, aby nepôsobil rušivo. Naopak, pre výskumníka je to jasný dôkaz toho, že náhrobník bol vyrobený ešte počas života dotýčaných. Navyše kamenári si za dodatočné dorábanie údajov účtujú oveľa vyššie poplatky (spravidla osobitná taxa za každé písmeno/číslicu) ako v prípade ich vyhotovenia pri prvotnej výrobe náhrobníka¹⁹.

- **Náhrobníky s vynechaným miestom pre údaje ďalších členov rodiny** – tento variant sa vyskytuje v prípade úmrtia malých detí, mladých slobodných ľudí, resp. manželských partnerov, ktorí zomreli v mladšom, produktívnom veku. Na náhrobníku je evidentná snaha do budúcnosti rozširovať údaje o ďalších zosnulých, nakoľko meno prvého zosnulého je umiestnené excentricky, s vynechaným

¹⁹ Počas výskumu jeden z kamenárov pôsobiaci v okrese Lučenec hovoril o prípade, keď si zákazníčka na náhrobník uviedla dátum úmrtia v podobe dvoch začiatkových číslic (19..), pričom zomrela až po roku 2000. Bolo potrebné komplikovane odstrániť starý údaj, dorobiť aktuálny, čo si vyžadovalo demontáž náhrobníka, jeho odvoz do dielne, následne opätovné osadenie. Náklady spojené s opravou roka boli neúmerne vysoké, pričom išlo len o 4 číslice.

voľným miestom pre ďalších. Vynechané voľné miesto sa objavuje v prípadoch, ak ide o partnerov, ktorí sú nielen mladšieho veku (cca 40 – 50-roční), ale aj v prípadoch, ak partner (člen rodiny) nie je stotožnený s myšlienkou umiestnenia svojho mena na cintoríne.

- **Voľné hrobové miesta so zakrytým náhrobníkom** (zahalený fóliou), staršie formy – obloženie doskami alebo príprava hrobu (obruba, prípadne zakrytie platňou) bez náhrobníka, ktorý si majitelia odkladali mimo cintorína (v pivnici, humne...), aby nebol inštalovaný na verejnosti. S takýmito prípadmi som sa v teréne stretávala na začiatku 21. storočia (napríklad v lokalite Sucháň v Honte). Niekoľko takýchto hrobov bez osadených náhrobníkov sa vyskytuje takmer v každom vidieckom cintoríne. Neraz je náhrobník už vyrobený, zakúpený, ale nie je osadený. Majitelia si neželajú mať na cintoríne svoje mená ešte počas života.
- **Voľné miesta pre rodičov zosnulých detí** – ak zomrie dieťa (nie však novorodenec alebo dieťa v dojčenskom veku), resp. mladý slobodný človek, ešte žijúci rodičia si neraz budujú miesto na pochovanie spolu s ním, čo sa odráža aj na umiestňovaní ich mien na náhrobník. Ak ide o prípad úmrtia mladších detí – dnes mávajú zriedkavo svoj vlastný hrob, často sú pochovávané do hrobu rodinných príslušníkov, resp. „na rodinných príslušníkov“ (prababku, pradedka...), s čím súvisí aj zánik kedysi samostatných detských častí v cintorínoch. Neraz však takýto novovytvorený hrob poskytne bázu na prípravu rodinného hrobu – niektorí rodičia si na pomník okrem mena dieťaťa umiestnia svoje mená, hoci ide o ľudí v strednom veku (45-roční rodičia).
- **Mená ešte žijúcich detí umiestnené na náhrobníku mŕtvych rodičov/rodiča** – v jednej zo skúmaných lokalít – vo Vlachove (okres Rožňava) – som sa dokonca stretla s umiestnením mena syna na náhrobníku zosnulej matky, pričom syn bol narodený v roku 1979. Informátori to odôvodňovali faktom, že ide o zdravotne postihnutého slobodného syna. Keď umrela jeho matka (rok 2017), jej manžel dal vyrobiť náhrobník, na ktorom figurujú mená všetkých členov rodiny. Podobný prípad som zaznamenala v roku 2000 v Nových Sadoch, ale išlo o rozvedeného syna, ktorý sa vrátil po rozvode späť do rodičovského domu. Pri úmrtí jedného z rodičov bolo jeho meno umiestnené na náhrobník spolu s rodičmi, hoci v tom čase išlo o päťdesiatnika. Ide jednoznačne o snahu, aby rodina ostala pohromade aj v prípade úmrtia, snahu „zaopatriť“ svoje dieťa v otázke „bývania po smrti“. Takéto prípady opätovne potvrdzujú motiváciu budovania spoločného rodinného hrobu.
- **Rezervácia hrobového miesta** – ojedinele sa objavuje aj taký spôsob zabezpečovania miesta na pochovanie, ktoré je označené len tabuľkou s nápisom „rezervácia“, „rezervované“, bez akýchkoľvek stavebných zásahov. V takýchto prípadoch sa predpokladá, že v blízkej budúcnosti dôjde k stavebnej úprave (obruba, náhrobník, prípadne hrobka...). V niektorých obciach označujú takýto hrob

spomínanými nápismi, pričom viaceré obsadené miesta nemusia byť takto označené, len evidované v evidencii hrobových miest na miestnej samospráve.

Záver

Z hľadiska zmien v prístupe k priestoru cintorína je dôležitý poznatok, že súčasné pohrebiská neinformujú návštevníka len o pochovaných, ale aj o žijúcich a ich materiálnej príprave na smrť. Za posledné desaťročia živí čoraz viac zasahujú do priestoru určeného kedysi výhradne mŕtvym, pričom formujú nadzemnú, ale frekventovane aj podzemnú časť (budovanie hrobiek). Snažia sa „osvojiť“ si dané miesto, pripraviť si ho podľa vlastných predstáv o „bývaní“ po smrti (materiál, tvar, realizácia vlastných estetických kritérií...). Takéto konanie pokladajú za súčasť prípravy na finálnu fázu svojej existencie. Sami sebe darujú náhrobník, taktiež epitaf, ktorý je v takom prípade len formálny.

Realizácia názoru najstaršej generácie o tom, že každý má mať svoj hrob, miesto, kam je možné prísť a uctiť si jeho pamiatku, sa časovo posunula ešte pred samotné úmrtie dotyčného. Na druhej strane je nutné opäť zdôrazniť, že nie všetci príslušníci najstaršej generácie takéto konanie schvaľujú. Pre niektorých sa zdá predčasné pozeráť sa pri každej ceste na cintorín na svoje meno či dokonca fotografiu na náhrobníku.

Cintorín možno v súčasnosti vnímať aj ako miesto plné „domov“, ktoré si niektorí budujú dopredu. Toto konanie prezentuje snahu zabezpečiť si pamiatku na seba samého v kolektívnej pamäti lokálneho spoločenstva. Najčastejšie sa príprava hrobu realizuje v prípade úmrtia manželského partnera, menej v prípade úplne prázdnych hrobov. Ide o konanie, ktoré je zastúpené tak u majoritného, ako aj rómskeho obyvateľstva. Aj tam fungujú rovnaké stratégie v tejto oblasti, čoho dôkazom je zo skúmaných lokalít Liptovská Teplička a Polomka, pričom treba poznamenať, že ide o majetnejších jedincov.

Presný počet prázdnych, vopred pripravených hrobových miest v jednotlivých lokalitách je pomerne ťažké zistiť – nie všetky takéto hroby sú označené, resp. v mnohých prípadoch mŕtvi ešte nemajú aktualizované dátumy úmrtia. Pri označených hroboch možno v niektorých lokalitách zaznamenať aj niekoľko desiatok vopred pripravených hrobových miest, neraz sa stretávame aj s rezerváciou bez náhrobníka. Rodinný hrob je dnes niečo, čo každý chce mať, a tento trend je spojený s pocitom privátneho vlastníctva²⁰. Veľmi frekventované sú motivácie, aby bola rodina „pokope“, pochovaná na jednom mieste. Práve tieto vysvetlenia majú primárny vplyv na stratégie výberu miesta a budovania si hrobu.

V závere prezentujem aj niekoľko postrehov, ktoré súvisia so zmenami v pohrebnom obyčajovom cykle ako dôsledok analyzovaného konania. V prvom rade je nutné poznamenať, že v prípade vopred pripraveného hrobu s náhrobníkom stratili opodstatnenie drevené kríže s menom zosnulého, ktoré fungovali nielen ako označenie hrobu bezprostredne po jeho navŕšení, ale boli taktiež nesené na čele pohrebného sprievodu,

²⁰ Habinc 1999, s. 152.

čím zvyšovali jeho informatívnu stránku. Ich zabezpečovanie a osadenie na hrob je podľa informátorov dnes už zbytočné, nakoľko hlavnou funkciou kríža bolo označiť, pomenovať čerstvé miesto pochovania, čo pri vopred pripravených hroboch s menami ich majiteľov už nie je potrebné.

Ak má zosnulý pripravenú murovanú hrobku, nie je nutné zabezpečovať hrobárov na výkop, čo je praktické najmä počas zimy či v čase nepriaznivých poveternostných podmienok. Počas takéhoto pohrebu je okolie hrobu bez hlíny a blata. Zjednodušila sa manipulácia pri jeho uzavretí, spočívajúca len v položení platní na povrch. Namiesto hrobárov čaká po skončení pohrebných obradov obďaleč kamenár (murár), ktorý dá na hrob tenkú vrstvu malty alebo silikónu a navrch položí kamennú platňu. V takýchto prípadoch taktiež stratila opodstatnenie obyčaj hádzania hrudy hlíny na truhlu zosnulého, ktorá plnila funkciu poslednej rozlúčky a vzdania pocty zosnulému. Hlina je v takýchto prípadoch úplne vylúčená z akýchkoľvek úkonov.

Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia grantu APVV-16-0115 Sociokultúrny kapitál úspešných obcí ako zdroj udržateľného rozvoja slovenského vidieka (Socio-cultural capital of successful villages as a source of sustainable development of the Slovak countryside).

Bibliografia:

- Aláč J. 2015, *Tu spočívá kvet, čo zanechal svet. Novohradské ľudové nábrobníky a ich prezentácia v Hornom Tisovníku*. Obec Horný Tisovník.
- Bednárík R. 1949, *Ľudové nábrobníky na Slovensku*. Matica slovenská, Martin.
- Burlasová S. 2009, *Slovenské pohrebné nariekania*. Lament v hudbe, Ústav hudobnej vedy SAV, Bratislava, s. 7–32.
- Habinc M. 1999, *Visiting and tending the graves with a special referencies to the case study in Březnice*, "Etnolog", 9/1999, č. 1., s. 145–62.
- Jágerová M. 2008, *Posledné zbohom... Súčasné pohrebné obyčaje*. Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra.
- Kligman G. 1988, *The Wedding of the Death. Ritual, Poetics and Popular Culture in Transylvania*. London.
- Plotnikova A. 1999, *The Earthly Loci of Death: the Coffin, the Grave, the Cemetery*, "Etnolog", 9/1999, č. 1., s. 205–215.
- Sedakova O. 1990, *Tema „doli“ v pogrebal'nom obrjade (vostočnoslovjanskij i južnoslovjanskij material)*, [w:] *Issledovanija v oblasti balto-slavjanskoj duchovnoj kultury – Pogrebal'nyj obrjad*. Moskva, s. 54–64.
- Sikora S. 1986, *Cmentarz. Antropologia pamięci*, "Polska Sztuka Ludowa" č. 1–2, s. 57–67.
- Vakarelski Ch. 1990, *Blgarski pogrebalni običaji*, Sofia.

Hanzl Z. – Jiráček A. 1993, *Nábrobek – komunikativní a integrující činitel na českém venkově*, „Český lid“, Vol 80, No. 2, s. 123–137.

Źródła internetowe

Hojčušová M. 2006, *Hoci nezomreli, majú už svoj hrob*. Dostupné na: <https://mynitra.sme.sk/c/4738824/hoci-nezomreli-maju-uz-svoj-hrob.html>, 30. 11. 2018.

<https://www.facebook.com/CintorinyCemeteries/photos/a.1056437627768068/1353537601391401/?type=3&theater>, 15. 2. 2018.

